

SOCIÁLNY STRES A JEHO DÔSLEDKY AKO PRÍLEŽITOSŤ PRE ŠPECIFICKÚ ANGAŽOVANOSŤ SOCIÁLNEJ PRÁCE

SOCIAL STRESS AND ITS CONSEQUENCES AS AN OPPORTUNITY FOR SPECIFIC ENGAGEMENT OF SOCIAL WORK

Branislav MALÍK

ABSTRAKT

Témou predkladaného príspevku je problematika sociálneho stresu, identifikovanie jeho zdrojov, tematizovanie dôsledkov a faktorov, ktoré z neho robia rizikový faktor ohrozujúci nielen ľudské zdravie, ale aj zdravie spoločnosti. Autor sa tiež pokúša vymedziť miesto sociálnej práce v jeho predchádzaní. Nevidí ho však len v oblasti prevencie, ale aj v oblasti osvety, ktorú významovo odlišuje od prvého z uvedených prípadov možnej angažovanosti sociálnej práce. Rozumie ňou predovšetkým také pôsobenie na vedomie klienta, ktoré mu umožní reflektovať a aktívnym životným postojom eliminovať tie implicitné zdroje jeho životného diskomfortu, ktoré boli tradíciou alebo príslušnou mocou potvrdzované ako legitímne.

Kľúčové slová: sociálny stres, sociálna práca, potreba transcencie, protestný potenciál, osвета

ABSTRACT

The main topic of the submitted article is the question of social stress. The article furthermore identifies its sources, deals with its consequences and factors that turn social stress into risk factor for human health as well as the health of society. The author also attempts to specify the place of social work in the averting of social stress. However, the author does not think its place is exclusively in prevention. He thinks enlightenment is equally important and he makes a semantic distinction between prevention and enlightenment. In his opinion, the enlightenment involves specific influence on the mind of the client that enables him to reflect and eliminate implicit sources of his life discomfort which have so far been considered as justified either by tradition or relevant authority.

Keywords: social stress, social work, the need for transcendence, protest potential, enlightenment

Stres môže byť reakciou na veľmi rôznorodé podnety. Zrejším je tiež to, že na rovnaký stresový faktor môže človek v závislosti od určitých vonkajších a vnútorných podmienok reagovať rôznorodým spôsobom. Nie je teda stres ako stres. V závislosti od druhu stresora, jeho intenzity a dĺžke pôsobenia môže mať tiež stresová reakcia rôzne dôsledky. Zväčša však negatívne. K najzávažnejším z nich patrí oslabenie imunitného systému a zhoršenie celkového zdravotného stavu organizmu, zníženie pracovnej výkonnosti a spoľahlivosti. Určité formy krátkodobého stresu však môžu mať aj opačné účinky – mobilizáciu imunitného systému, či mobilizáciu celkových životných síl klienta. Stres však napriek jeho sporným dôsledkom nemožno chápať ako „chybu v programe“. Ak bol zaradený do našej ľudskej výbavy, nebolo to zrejme náhodou. Na uvedený fenomén treba nazerať primárne cez prizmu jeho účelnosti. Stres je produktívny predovšetkým ako regulátor správania v neštandardných situáciách. Problémom sa stáva vtedy, ak sa neštandardné stane štandardným, výnimka pravidlom. Na konto stresu možno pripísať množstvo následných sociálnych problémov klienta, no stres (pokiaľ je pod kontrolou) môže byť aj prostriedkom jeho mobilizácie k tomu, aby dokázal uvedeným problémovým situáciám lepšie čeliť a efektívnejšie ich zvládať. Experimentálne bolo tiež overené, že človek citlivejšie reaguje na stresové situácie generované jeho sociálnym prostredím, ktoré majú i závažnejšie dopady na zdravotnú kondíciu a obranyschopnosť organizmu. Voči stresorom generovaných jeho fyzickým prostredím (k akým patrí napríklad deprivácia jeho primárnych potrieb, nadmerná fyzická záťaž a pod.), je človek viac odolnejší. Sociálne stresory tiež amplifikujú devastačné účinky mnohých somatických ochorení, dramatizujú či urýchľujú ich priebeh. V uvedenom kontexte bola v odborných kruhoch pomerne široko diskutovanou aj otázka, či dôvodom vysokej mortality spôsobenej vírusom HIV nie je práve sociálna ostrakizácia a exklúzia ľudí, ktorí sú uvedeným vírusom nakazení a z nej vyplývajúci sociálny stres. Stres tiež nemožno vnímať len ako faktor negatívne ovplyvňujúci kvalitu života individuí. Stres zväčša nemá len individuálne dopady, ale aj závažné spoločenské a ekonomické dôsledky. Môže viesť k strate lojality zamestnancov k zamestnávateľom, strate pocitu zodpovednosti za výsledky a dôsledky výkonu svojho povolania, môže vytvárať prajnú klímu pre vznik určitých sociálno-patologických javov a pod.

Niekedy sa stresory zjednodušene delia na fyzikálne, psychické a sociálne. Uvedené kategórie stresorov sú však úzko prepojené a uvedené analytické delenie možno vnímať len ako určitú aproximáciu. Ako sme už spomenuli, do kategórie fyzikálnych stresorov radíme napríklad depriváciu primárnych potrieb. Tá však býva veľmi často epifenoménom sociálnych

faktorov. Nedostatok spánku môže byť napríklad dôsledkom pracovnej vyťaženia človeka, jeho alimentárna núdza dôsledkom jeho núdze sociálnej a pod. Sociálny stres generujú jednak určité deformované sociálne vzťahy alebo vylúčenie človeka zo siete sociálnych vzťahov (sociálna exklúzia). Ako rizikové sa v uvedenej súvislosti ukazujú najmä dva kľúčové aspekty života človeka – jeho občiansky a zamestnanecký status, ktoré v súčasnej spoločnosti tvoria kľúč k uspokojovaniu jeho primárnych a sekundárnych potrieb. Ich význam podľa českého sociológa Zdenka Konopáska spočíva v tom, že „tieto statusy sú vstupnými bránami k dvom veľkým distribučným systémom: k systému distribúcie moci, resp. práv na strane jednej a k systému distribúcie ekonomických zdrojov, resp. príjmov na strane druhej. Prostredníctvom statusu občana sa zúčastňujeme fungovania demokratických mechanizmov a politického života, prostredníctvom statusu zamestnanca sa zúčastňujeme trhu práce, a jeho prostredníctvom potom i všetkých trhov ďalších.“ (Konopásek, 1998, s. 170-171) Ako najviac traumatizujúce je preto pociťované vylúčenie človeka z oboch uvedených distribučných systémov, ktoré má za následok jeho občiansku a ekonomickú degradáciu a k nej viazaný sociálno-ekonomický stres (ktorým sú ohrození najmä nezamestnaní a dôchodcovia) a sociálno-politický stres, prameniacy v kumulácii prekážok brániacych jednotlivcom či skupinám uplatňovať svoje práva a realizovať aktívne občianstvo. Aby ľudia v kontexte súčasnej spoločnosti vôbec prežili, sú tiež nútení vstupovať do kontaktov s celou radou veľkých formálnych organizácií. Ak s nimi nedokážu udržiavať kontakty, upadajú do nezávideniahodnej pozície marginálnych. (Keller, 1997, s. 86) Ďalšou okolnosťou, ktorá sa dnes dostáva do popredia, je to, že mnohé z inštitútov súčasného života, od ktorých je človek existenčne závislý, nadobúdajú virtuálny charakter. To znamená nereprezentujú ich „kamenné úrady“, situované v určitom urbánnom (fyzickom) prostredí, ale virtuálne „zákaznícke centrá“ situované v on-line prostredí. Kontakt s nimi si však vyžaduje počítačovú, resp. digitálnu gramotnosť a zodpovedajúce hardvérové vybavenie, ktorými nedisponuje každý. Strata kontaktu s uvedeným on-line prostredím, ktoré sa dnes stáva životne dôležitým, zvlášť stresujúco dolieha na staršiu generáciu, ktorá nedokáže držať krok s novými technológiami ani nie tak z dôvodu ich intelektuálnej náročnosti, ale skôr z dôvodu ich finančnej nedostupnosti.

Ako kľúč ku kategorizácii stresorov môžeme použiť aj kategorizáciu ľudských potrieb Ericha Fromma. Z pohľadu uvedenej kategorizácie ľudských potrieb a ním tematizovaných sociálnych dôsledkov ich deprivácie, je pre človeka optimálnejšie, ak žije v tzv. „zdravej spoločnosti“, t.j. spoločnosti, ktorá mu umožňuje produktívnym spôsobom uspokojovať jeho základné ľudské potreby. „Chorá spoločnosť“, teda spoločnosť, ktorá to neumožňuje,

predstavuje pre človeka stresujúce prostredie. K takýmto špecifickým ľudským potrebám radí Fromm napríklad potrebu vzťahu k iným ľuďom, potrebu zakorenenosti (potrebu niekam patriť, mať svoj domov), potrebu transcencie (potrebu tvorbou prekročiť seba samého, teda svoj údel ako pasívneho, len vonkajšími okolnosťami určovaného tvora), potrebu určitého rámca pre orientáciu (potreba rozumieť svetu) a potrebu oddanosti, resp. určitého vzťažného bodu pre uctievanie (potreba zmyslu). Z tohto pohľadu živnú pôdu pre stres vytvára prostredie, v ktorom je človek zatláčaný do trpného stavu, kde je mu znemožnené byť sám za seba jednajúcou a tvorivou bytosťou, t.j. kde sú jeho právomoci konať autonómne výrazne limitované (napríklad tam, kde je človek nútený podriaďovať sa moci a vôli niekoho či niečoho iného, nech už sú to určité byrokratické predpisy, spoločenská podriadenosť vo vzťahu k nadriadeným na pracovisku, podriadenosť pravidlám vnucovaných človeku jeho technologickým prostredím a pod.). Jeho zdrojom môže byť aj človeku vnucovaný životný štýl či poriadok a ním vynútené zmeny v stravovacích návykoch, v cykloch bdenia a spánku, spôsobe trávenia voľného času a pod. Ako sme už spomenuli, generuje ho aj stav neistoty – nevyspytateľnosť nadriadených, nejasná pracovná náplň či deficit relevantných informácií. Jeho živnou pôdou je aj turbulentnosť súčasného sveta, rozklad všetkých pevných kontúr a miznutie orientačných bodov, prostredníctvom ktorých sa človek doteraz vo svete orientoval. Zoči-voči tejto „fuzzy“ realite sa stáva bezmocným aj náš jazyk. Predchádzajúce kategoriálno-pojmové mapy prestávajú byť pre popis a orientáciu v novo profilovanej skutočnosti platné a nové pojmy, adekvátnejšie vyjadrujúce novo navodené pomery, nie sú ešte ustálené. K neistote prispieva aj chýbajúca či nedostatočná komunikácia a neinformovanosť. Preventívne proti nemu naopak pôsobí zmysluplnosť práce, sociálna opora, pocit bezpečia a sociálnej ochrany a pod. K takýmto sociálnym stresorom patrí tiež stres zo spoločenskej komunikácie, predovšetkým z komunikácie s nadriadenými, stres prameniacy z nadmerných pracovných požiadaviek, spory a konflikty na pracovisku, časová tieseň, príliš veľa zmien v príliš krátkom čase, tlak na flexibilitu a mobilitu, nadmerná súťaživosť, nadmerná kontrola, nepriaznivý pomer medzi pracovným a mimopracovným životom, príjmové nerovnosti či prejavy sociálnej nespravodlivosti. Osobitne posledný z uvedených faktorov sa v uvedenom kontexte javí ako nesmierne rizikový. Výsledky zverejnené v roku 2008 v záverečnej správe „Closing the gap in a generation – health equity through action on the social determinants of health“ Komisie pre sociálne determinanty zdravia, ktorá bola ustanovená pri Svetovej zdravotníckej organizácii, uvedenú súvislosť potvrdili. (On line, 2008) Doslova sa tu uvádza, že „sociálna nespravodlivosť zabíja“. Na základe uvedených zistení komisia navrhla určité odporúčania. Medzi iným vyzýva tiež k zavedeniu opatrení

zmierňujúcich nespravodlivé rozloženie moci, peňazí a iných zdrojov. Majetkové nerovnosti sú dnes vnímané ako veľmi citlivé, nakoľko spoločenský status človeka sa dnes odvíja výlučne od monetárnych faktorov. Nedostatok peňazí je v uvedených podmienkach vnímaný ako osobný deficit, a preto úzko súvisí tiež s aktom uznania, resp. zneuznania.

K vari najviac stresujúcim faktorom patrí pracovná neistota (strach o stratu práce). Zamestnanie prestáva byť priestorom pre seberealizáciu. Neustále reštrukturalizácie, programy znižovania nákladov, stále častejšie využívanie krátkodobých zmlúv a outsourcingu či vytlačanie živej práce technológiami túto neistotu ešte zväčšujú. Súčasný pomery vládnuce vo svete práce charakterizuje tiež rastúci tlak na „pracovný výkon, s malými možnosťami relaxu a úľavy a súčasne so závažnými dôsledkami za možné omyly a chyby, ktoré človek spôsobí svojím konaním“. (Šebestová, 2010, s. 42) Rastúca zložitnosť pracovného prostredia, čoraz rýchlejšie striedanie inovačných cyklov, nároky na intelektualizáciu a flexibilizáciu práce vedú tiež k neurotizácii a psychickému preťažovaniu pracovníkov a znižovaniu ich stresovej rezistencie. Výrazne k tomu prispieva aj to, že zamestnávateľia v záujme znižovania výrobných nákladov prestali investovať do regenerácie pracovnej sily. Nie je vzácná. Môže byť v pracovnom procese totálne nasadená a úplne spotrebovaná („vyžmýkaná“) a potom nahradená novou z rozrastajúcej sa „rezervnej armády“ uchádzačov o prácu.

Snaha eliminovať sociálne stresory naráža na mnohé komplikujúce okolnosti. K najzávažnejším z nich patrí predovšetkým to, že mnohé z uvedených nerovností, diskriminačných praktík a aktov nespravodlivosti, ktoré na človeka pôsobia stresujúco, nemajú svoje príčiny v zmyslení a konaní individuálnych sociálnych aktérov, ale majú štruktúrne pozadie. V ich pozadí nie sú identifikovateľní konkrétni pôvodcovia uvedených nepravostí. Mnohé takéto alienačné faktory, diskriminačné akty či akty zneuznania nie sú personifikovateľné a nemajú tiež jasne lokalizovateľný zdroj. Z uvedeného dôvodu sú preto aj ťažšie eliminovateľné. Vzhľadom k svojej uvedenej povahe zvädzajú človeka k tomu, aby energiu svojho vzdoru nasmeroval k nesprávnemu adresátovi. Snaha eliminovať ich vyúsťuje preto často do prázdna a nachádza svoj výraz v snahe lokalizovať to, čo je difúzne a rozptýlené, personifikovať to, čo je neosobnej povahy, prípadne v snahe hľadať ostrú demarkačnú čiaru medzi zdrojom moci či útlaku a sférou jej vplyvu, resp. objektom jej pôsobenia. Situáciu tiež často komplikuje aj to, že stresory sa môžu vzájomne reťaziť, t.j. vyvolávať dôsledky, ktoré generujú ďalšie stresové situácie a následné skratové reakcie a iritačné odozvy. Odpoveďou na stres môže byť napríklad aj určitá forma násillia, ktoré prestáva byť pokusom zmeniť svoj ľudský údell či poukázať na určité problémy, ale stáva sa len individuálnou terapiou. Sociológ Wilhelm Heitmeyer túto podobu násillia nazýva

expresívnym násilím. V jeho prípade už nejde o násilie samotné, ale o pocit z násilia a o prekonanie pocitu bezmocnosti. Je dokonale anonymné, nakoľko sa nespája so žiadnou doktrínou ani so žiadnou vyššpecifikovateľnou záujmovou skupinou. Nie je preto predvídateľné, lokalizovateľné, kalkuloateľné. V dôsledku nárastu podielu uvedenej formy násilia sa eskaluje aj konfliktný potenciál súčasnej spoločnosti. V uvedenej atmosfére sa dnes profiluje nový druh konfliktov – konfliktov bez jasného ideologického či triedneho pozadia. Ako poznamenáva Dahrendorf – dnes už „neexistuje žiadny zreteľný protivník, ktorý by rozvinul svoje jednotky, alebo dokonca mobilizoval svoju protivzdušnú obranu. Konflikt je skôr rozptýlený, a preto všadeprítomný.“ (Dahrendorf, 2007, s. 77) K podobným záverom dospel i americký novinár Robert D. Kaplan v článku, publikovanom vo februári 1994 v *The Atlantic* nazvanom *Nadchádzajúca anarchia (The Coming Anarchy)*. Kaplan tu avizuje hrozbu šírenia takýchto neprehľadných konfliktov („konfliktov bez jasnej osnovy“), na ktoré sa nebude dať reagovať obdobným spôsobom ako na zjavné, jednoducho definovateľné hrozby reprezentované svojho času nacizmom alebo komunizmom. V týchto novoprofilovaných konfliktoch pôjde v podstate o boj všetkých proti všetkým. Človek žije v strese, ak sa nachádza v stave neistoty, neurčitosti či pod tlakom difúznej hrozby, voči ktorej nedokáže postaviť žiadnu účinnú obranu. A práve takomto svete, teda vo svete, kde potenciálny nepriateľ je všade a nikde, dnes žijeme.

Podobné stresujúce účinky môže mať aj strata opory v širšom ľudskom spoločenstve. V globalizovanom a kultúrne atomizovanom svete sa takáto kolektívna podpora stráca. Individuum je ponechané samo na seba, a preto bezmocné. K tomuto efektu prispelo aj stieranie hraníc medzi kultúrami vynútenou i dobrovoľnou mobilitou, relativizáciou kultúrnych hodnôt médiami a globálnym trhom, stieranie rozdielov medzi rasami a pohlaviami, rozmazávanie hraníc medzi vekovo ohraničenými a sociálnymi skupinami, nakoľko viedlo k oslabeniu faktorov skupinovej príslušnosti, a tým aj k rozpadu všetkých tradičných foriem kolektívnej identity. Individualizácia života človeka, strata metafyzického krytia jeho existencie v dôsledku sekularizačných procesov, strata opory v širšom spoločenstve a nemožnosť kolektívneho vzdoru spôsobuje, že tlak pomerov dolieha bezprostredne na individuum. Dnes už nie je možné vytvárať širšie koalície tých, ktorí sú obeťami globalizácie či súčasného ekonomického poriadku alebo nedemokratickej politiky. Minimálne neexistuje žiadna známka ich trvalej, nadhlo zamýšľanej organizácie. Ako hovorí Dahrendorf, „v určitom zmysle sú totiž „ľudia zo Seattlu“, takzvaní „odporcovia globalizácie“, vzhľadom k určitým situáciám zorganizovanými porazenými, alebo presnejšie, sú tými, ktorí nevyhrali. Pretože akokoľvek pôsobivé sa môžu zdať ich internetové siete, ich

aktivity zostávajú situačne viazané, strácajú skoro dych, nemajú v podstate ani trvalé záujmy, na základe ktorých by si určovali ciele“.

Dôležitým predpokladom vzniku stresu je tiež uvedenie si určitého životného diskomfortu, vyplývajúceho predovšetkým z nesúladu danej spoločenskej praxe s určitými normatívnymi požiadavkami či neštandardnosti určitej situácie či sociálnej role. Ak aj dlhodobo v určitom prostredí pretrvávajú určité z uvedených faktorov (sociálne nerovnosti, obmedzovanie určitej kategórie ľudských práv a pod.), reálne pôsobiacimi stresovými faktormi sa zvyčajne stávajú až v dôsledku ich vedomej reflexie. V tomto zmysle môžeme povedať, že stresor je to, čo sami za stresujúci faktor považujeme, čo ako rušivý faktor vedome vnímame a vedome zažívame. Tento reflexívny prvok v identifikovaní určitého faktoru ako stresoru, je pre navodenie životnej nepohody určujúci. Na uvedený moment v rôznych súvislostiach poukazovali mnohí autori. Napríklad tzv. kritická teória (reprezentanti tzv. novej ľavice, resp. tzv. frankfurtskej školy) prestala proletariát vnímať ako výnimočnú, historicky predurčenú revolučnú silu, a jeho status relativizovala. Kritická teória tak problematizovala revolučný potenciál proletariátu i jeho faktickú existenciu ako sebauvedomenej sociálnej skupiny. V modernej spoločnosti už reálne neexistujú organizované skupiny, disponujúce skupinovým (napríklad triednym vedomím), ale len atomizované masy, ktoré sa v kontexte súčasnej spoločnosti stali len jednoduchými objektmi ekonomiky a administratívnej správy a ktoré uvedený stav vnímajú ako objektívne daný, nevyhnutný, a preto aj ako nezmeniteľný. (Adorno, Horkheimer, 2009) Revolučná akcia a jej predpoklady tu prestávajú byť posudzované v kontexte určitej ekonomickej infraštruktúry spoločnosti, jej prípadných napätí a pod., ale začínajú byť vnímané skôr ako problém, resp. záležitosť vedomia – t.j. ako otázka presadenia sa revolučného vedomia. V podobnom duchu pristupoval sociológ Ulrich Beck i k určitej kategórii genderových konfliktov. Tie sa stali zdrojom reálneho napätia medzi mužmi a ženami až v dôsledku toho, že faktické nerovnosti medzi mužmi a ženami prestali ženy vnímať ako „osudové“, t.j. ako „relikty minulosti“ a nespochybňovanú súčasť tradície. Práve uvedené vedomie stavia podľa neho prognózu dlhodobého konfliktu.

Za absenciou revolučného konania z tohto pohľadu nemožno hľadať len určité ekonomické či sociálne zázemie, ale predovšetkým absenciu revolučného vedomia. Obdobne – k vzniku sociálneho stresu nestačia tak isto len určité štrukturálne predpoklady. K uvedomeniu si určitej situácie ako nesamozrejmej však dochádza len v určitých špecifických situáciách. Podľa sociológa Jamesa Daviesa príčinou revolúcií, revolt a hnutí odporu nie je absolútna

deprivácia, ale relatívna deprivácia. Argumentuje tým, že v ľudských dejinách existovali veľmi dlhé obdobia, keď ľudia žili v biednych podmienkach a podmienkach útlaku, ale nebolo protestu. Revolúcie sa objavujú až vtedy, keď nastáva zlepšenie životných podmienok ľudí. (Podľa: Giddens, 1999, s. 475) Podobne uvažuje i Ralf Dahrendorf: „moment krajnej biedy – úplného vylúčenia - je taktiež momentom apatie; iba keď do temnôt padajú záblesky nádeje, začína sociálny konflikt“. (2007, s. 73)

To, či daný jedinec bude na určitý sociálny fenomén reagovať stresovo, však nezávisí len od toho, či si ho bezprostredne uvedomuje alebo nie. Do hry tu vstupujú aj iné faktory. Nielen jeho fyzická a psychická konštitúcia a od nej sa odvíjajúca stresová rezistencia, ale závisí aj od jeho pozície zastávanej v určitej konkrétnej spoločnosti, kultúrnych predpokladov, preferovaného životného štýlu, ale najmä od jeho hodnotových preferencií. O tom, čo sa stane stresorom nerozhoduje teda ani tak druh a intenzita situácie, ale skôr význam, ktorý pre človeka táto situácia má. (Boroš, 2001, s. 136)

Sociálne práca môže problém sociálneho stresu a jeho sociálne dôsledky riešiť na rôznych úrovniach a v rôznych fázach jeho genézy. Postulujeme tu ďalšiu jej možnú podobu, za ktorú považujeme osvetu („osvetovú sociálnu prácu“), ktorú sa pokúsime odlišiť od jej obsahovo príbuzného ekvivalentu – prevencie. Rozdiel medzi nimi vidíme v nasledovnom: ak poslaním prevencie je určitým javom predchádzať, pôsobiť na vedomie človeka tak, aby určité skutočnosti nenastali, poslaním osvety je naopak dosiahnuť opačný účinok. Rozumieme ňou také pôsobenie na vedomie klienta, ktorého zámerom je vyprovokovať klienta nielen k zmene jeho vedomia (manifestujúcej sa napríklad v zásadnej zmene jeho pohľadu na určité reálie jeho života), ale predovšetkým k činu, t.j. nielen k zmene vedomia, ale aj k faktickej zmene jeho života. To znamená: pôsobiť nie tak, aby určité skutočnosti nenastali, ale práve naopak – provokovať určité javy tak, aby vstúpili do existencie. Alebo ešte inak: poslaním prevencie je pôsobiť na človeka takým spôsobom, aby sa určitým veciam vyhol, poslaním osvety je taká apelácia na človeka, ktorou by sa malo dosiahnuť to, aby sa určitým veciam nevyhýbal. Čo je však najhlavnejšie, poslaním osvety je dosiahnuť vo vedomí a v živote klienta taký zásadný zvrät, keď je vyprovokovaný k tomu, aby do toho, čo z neho až doteraz robila náhoda, príroda, spoločnosť či história, začal vnášať svoje vlastné (ľudské) proporcie a zmysel.

Sociálna práca nesporne nachádza svoj realizačný priestor aj v prevencii a sanácii dôsledkov tematizovaných sociálnych stresorov, prípadne sociálnym dôsledkom fyzických a psychických stresorov. Je to jej doména, jej vlastný, legitímny priestor pre angažovanosť.

V uvedenom kontexte sa však prirodzene otvára aj otázka, či má mať sociálna práca aj osvetovú funkciu, t.j. či má v ľuďoch prebúdať uvedenú uvedomelosť, o ktorej sme hovorili vyššie, v stave ktorej je človek schopný reflektovať „nesamozrejmosť“ svojho životného údely a neúnosnosť určitých spoločenských pomerov (profilovaných napr. určitými sociálnymi nerovnosťami, mocenskými asymetriami, diskriminačnými praktikami a pod.) negatívne ovplyvňujúcimi kvalitu jeho života. Otázkou teda je, či je dobré, aby sa to nevedomé a implicitné prevádzalo na vedomé a explicitné a týmto spôsobom stávalo prístupným vedomiu človeka, i za cenu toho, že to môže dočasne ohroziť funkčnosť niektorých kľúčových segmentov spoločnosti. Psychoterapeut Antonín Kozoň poukazuje na biosociálnu podstatu utvárania identity osobnosti jedinca, na potrebu nevyhnutnej prítomnosti bazálnej istoty človeka, kde zo širšieho integračného hľadiska sa podľa uvedeného autora má práve na jej utváraní podieľať aj sociálna práca. Jej predmetom je socializácia, pričom stres vo svojom základe má ozdravujúci charakter, pretože svojou dynamikou umožňuje dialóg medzi oblasťou nevedomia (ctižiadosť a aspirácie) a oblasťou vedomia (ideál, vízie, anticipácia, životná filozofia); tak umožňuje prosociálny smer uvážlivému konaniu jedincovi, sociálnym skupinám v osobnostnom a sociálnom slobodnom priestore pre všestrannú sebarealizáciu. (Kozoň, 2009, 2010). Na druhej strane uvedomovanie si určitých situácií ako situácií, ktoré sa negatívne dotýkajú našej ľudskej dôstojnosti a našej ľudskej hodnoty, pôsobí totiž na človeka nielen stresujúco, ale zákonite v ňom evokuje aj určitý protestný potenciál, keďže prirodzene podnecuje človeka k zmene uvedených pomerov. Paul Freire dáva na uvedenú otázku kladnú odpoveď – treba do toho rozhodne ísť. Ľudskej slobode, autonómnosti, sebarealizácii či dôstojnosti nesmie byť nič nadradené. Podobné stanovisko zastáva i známy teoretik sociálnej spravodlivosti John Rawls. Vo vzťahu k inštitúciám má mať podľa neho človek čo najväčšiu slobodu, t.j. individuum a jeho blaho nesmú byť za žiadnych okolností obetované v mene blaha spoločnosti ako celku. I vtedy ak sú zákony a inštitúcie danej spoločnosti funkčné a stimulujúce ekonomickú prosperitu, ale pritom nespravodlivé, treba ich reformovať alebo zrušiť.

Nie je to však to, čo sa od sociálnej práce očakáva? Zmocňovanie klienta, jeho podnecovanie k tomu, aby urobil svoj život zmyslupnejším, svet ľudskejším? Nepatrí k jej prvoradým úlohám začleňovať do okruhu plnoprávných ľudských bytostí čo najširší okruh ľudí? Nie je to jediná zmyslupná cesta k inklúzii marginalizovaných skupín a jednotlivcov (ľudí a občanov tzv. druhej kategórie), cesta, ako im dať hlas, ktorým sa môžu prihlásiť o svoje práva a dožadovať rovnoprávnosti? Zmocňovanie človeka sa ukazuje ako jeden z najúčinnějších spôsobov, ako predchádzať sociálnym stresom a ich dôsledkom. Prioritou by malo zostať i za

cenu dočasných či trvalejších sociálnych disfunkcií, negatívnych sociálno-ekonomických dopadov, avšak vyvážených pocitom uznania, či vedomia svojej ľudskej dôstojnosti.

Úlohou sociálnej práce by malo byť preto aj iniciovanie a príprava radikálnych spoločenských zmien, majúcich za cieľ emancipovať človeka od neprimeraných spoločenských tlakov, eliminovať individuálne a štrukturálne zdroje diskriminácie a alienácie, demystifikovať a odhaľovať ideologické rámce a argumentačné schémy petrifikujúce dané sociálno-ekonomické a sociálno-politické pomery nadradujúce politické a ekonomické záujmy nad záujmy ľudí. Sociálna práca by tak mohla zohrať „dôležitú úlohu v humanizácii spoločnosti“ ohrozovanej konfliktami, diskrimináciou, opresiou či merkantilizáciou všetkých sfér života spoločnosti. (Balogová, 2011, s. 72) Určujúcou potrebou, na saturovanie ktorej by mali byť uvedené zmeny orientované, by mala byť ľudská potreba transcencie. Uvedená potreba nie je len Frommovou prioritou. Pri poslednom prehodnocovaní svojej koncepcie ľudských potrieb zastrešil uvedenou potrebou svoju pyramídu potrieb aj Abraham Maslow. Odstraňovanie prekážok, vytváranie prajných podmienok a generovanie stimulov pre činnorodý život, ľudskú sebarealizáciu a občiansku angažovanosť v podmienkach príslušnej spoločnosti, by sa malo stať aj nosnou cieľovou požiadavkou sociálnej práce. Ak by bola tu úspešnou, nemusela by preukazovať svoju úspešnosť v iných oblastiach jej tradičnej angažovanosti (napríklad kuratívnej práci, terciálnej prevencii a pod.).

Literatúra

ADORNO, Theodor, W. – HORKHEIMER, Max. 2009. *Dialektika osvícenství. Filosofické fragmenty*. Praha : Oikoymenh, 247 s. ISBN 978-80-7298-267-7.

BALOGOVIÁ, B. 2011. *Zmysel života seniora*. In: Beáta Balogová et al: O zmysle života. Beograd : Academy of Serbian Orthodox Church for Fine Arts and Conservation in Belgrade. S. 67-92. ISBN 978-86-86805-37-9.

BOROŠ, Július. 2001. *Základy sociálnej psychológie*. Bratislava : Iris, 227 s. ISBN 978-80-8901-820-3.

Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health. http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241563703_eng.pdf?ua=1

DAHRENDORF, Ralf. 2007. *Hledání nového řádu*. Praha – Litomyšl : Paseka, 144 s. ISBN 978-80-7185-719-8.

GIDDENS, Anthony. 1999. *Sociologie*. Praha : ARGO, 598 s. ISBN 80-7203-124-4.

KAPLAN, Robert, D. 1994. *The Coming Anarchy. How scarcity, crime, overpopulation, tribalism, and disease are rapidly destroying the social fabric of our planet*. The Atlantic, 1.2.1994. Dostupné na: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/02/the-coming-anarchy/304670/>

KELLER, Jan. 1997. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha : SLON, 167 s. ISBN 80-85850-09-5.

KONOPÁSEK, Zdeněk. 1998. *Estetika sociálního státu*. Praha: Vydavatelství G plus G, 342 s. ISBN 80-86103-14-5.

KOZOŇ, Antonín. 2010. *Patopsychológia psychopatológia postihnutých v socializácii: Teória a prax sociálnej práce*. Trenčín : SpoSoIntE, 2010, 174s. ISBN 978-80-970121-7-5.

KOZOŇ, Antonín. 2009. *Psychológia osobnosti v socializácii*. Trenčín : SpoSoIntE, 2009, 161 s. ISBN 978-80-970121-2-0.

ŠEBESTOVÁ, Petronela. 2010. *Základy celostného manažmentu sociálnej práce*. Sládkovičovo : Vysoká škola Visegrádu s. r. o. 191 s. ISBN 978-80-89267-41-5.

KONTAKT NA AUTORA

PhDr. Branislav MALÍK, PhD.

Katedra sociálnej práce
Fakulta sociálnych štúdií
Vysoká škola Danubius
Sládkovičovo
bmalik@centrum.sk